

حرم مطهر عسکریین علیهم‌السلام در گذر تاریخ

مترجم: مهدی کرمانی

چکیده

حرم مطهر امامین عسکریین علیهم‌السلام در سامرا، یکی از زیارتگاه‌های مقدس شیعیان است که در گذر زمان، حوادث و رویدادهای بی‌شماری را پشت سر نهاده و همواره مورد توجه مردم و حاکمان شیعی بوده است؛ به طوری که در طی بیش از هزار سال، بارها بازسازی شده و گسترش یافته است.

این بنای عظیم بر ویرانه‌های خانه‌ای ساخته شده که امام هادی و امام عسکری علیهم‌السلام و حضرت صاحب‌الامر (عج) در آن زندگی می‌کرده‌اند و امامین عسکریین علیهم‌السلام پس از شهادت در همین خانه به خاک سپرده شدند و حضرت حجت (عج) نیز در همین خانه به دنیا آمده و سرداب همین خانه، محل دیدار ایشان با نواب چهارگانه امام بوده است. در میان فرمانروایانی که به بازسازی و گسترش این حرم مقدس پرداخته‌اند، نام برخی بزرگان ایرانی نیز به چشم می‌خورد که پادشاهان و حاکمان دوره صفویه و قاجاریه، نقشی پررنگ‌تر دارند.

این نوشتار، ابتدا حرم مطهر امامین عسکریین علیهم‌السلام در سامرا را معرفی می‌کند و در ادامه - به صورت سال‌شمار - حوادثی را که در این حرم مقدس روی داده و نیز بازسازی‌ها و گسترش‌های انجام‌شده در این بارگاه را همراه با بنیان آن بیان کرده است.

واژگان کلیدی: امام هادی علیهم‌السلام، امام عسکری علیهم‌السلام، حضرت حجت (عج)، حرم مطهر امامین عسکریین علیهم‌السلام، سامرا.

این مقاله توصیف مختصر و ساده‌ای است از بارگاه ملکوتی امامین عسکریین علیهم‌السلام در طول تاریخ ساخت و بازسازی و توسعه آن. منبع سخن ما مطالبی است که در کتاب‌های مربوط به این موضوع آمده و نیز نقشه‌های مهندسی موجود در خود حرم که اندازه سازه‌های گوناگون حرم را مشخص کرده است. این اعداد و ارقام و نقشه‌ها اگرچه چندان دقیق نیست، اما به سهم خود، اطلاعاتی را در اختیار ما قرار می‌دهد.

ساختمان داخلی حرم تقریباً مربع مشکل است؛ به طول ۱۴۶ متر، عرض شمالی ۱۳۳ متر، و عرض جنوبی ۱۱۵ متر. اتاقی که ضریح‌های مقدس در آن قرار گرفته، ۵۳ متر طول و ۳۷ متر عرض و ۱۱ متر ارتفاع دارد. بالای ضریح، گنبدی بزرگ که بر دیواره‌ای به بلندی یک متر واقع شده، جلوه‌گری می‌کند. بلندی گنبد نزدیک به ۶۴ متر، محیط آن ۶۸ و قطرش ۲۲ متر است.

ویژگی این گنبد آن است که با طلا پوشانده شده و در آن ۷۲۰۰ آجر باروکش طلا به کار رفته است و در دنیای اسلام، بزرگ‌ترین گنبد طلا به شمار می‌رود. پیش از داخل شدن به حرم، به اتاقکی مرتفع که با استفاده از هنرهای گوناگون اسلامی چون: نگارگری و تزیینات، مزین گردیده، می‌رسیم. هزینه ساخت این بنا را «حاج عبدالواحد» رئیس عشایر «فتله» پرداخته و ساخت آن در سال ۱۳۶۸ هـ / ۱۹۴۸ م به پایان رسیده است. طول آن ۳۸ متر و عرضش ۸ متر است و در وسط، تا ۱۴ متر بلندی دارد و درگاه حرم را در بر می‌بگیرد، اما از دو طرف بیش از ۹ متر ارتفاع ندارد.

حرم مطهر پنج در دارد: در غربی، در جنوبی (که به آن باب القبله می گویند)، در شرقی و دو در در سمت شمال. در سمت غربی صحن شریف، گنبدی با کاشی های زیبا و رنگارنگ کربلایی که بالای سرداب خانه سه امام علیهم السلام ساخته شده، دیده می شود و زیارتگاه شیفتگان اهل بیت علیهم السلام است. محیط این گنبد ۴۵ متر، و قطر آن ۱۵ متر است.

مراحل ساخت، بازسازی و توسعه حرم عسکرین علیهم السلام

بارگاه مقدس عسکرین علیهم السلام بنای با عظمتی است که بر روی خانه متعلق به سه تن از ائمه علیهم السلام یعنی علی بن محمد هادی و فرزندش امام حسن بن علی عسکری و امام مهدی علیهم السلام ساخته شده است. امام هادی و امام عسکری علیهم السلام مدتی طولانی از حیات پربرکتشان را در این خانه سپری نمودند و حضرت صاحب الامر (عج) نیز در این مکان به دنیا آمدند. پس از آن که متوکل عباسی در ۲۴۳ هـ / ۸۵۷ م، امام هادی علیهم السلام را از مدینه منوره به سامراء احضار کرد و در آن جا سکونت داد، امام نیز به اطلاع خلیفه رساند که به اختیار خود از آن جا بیرون نخواهد رفت. ابوعلی در امالی خود گوید:

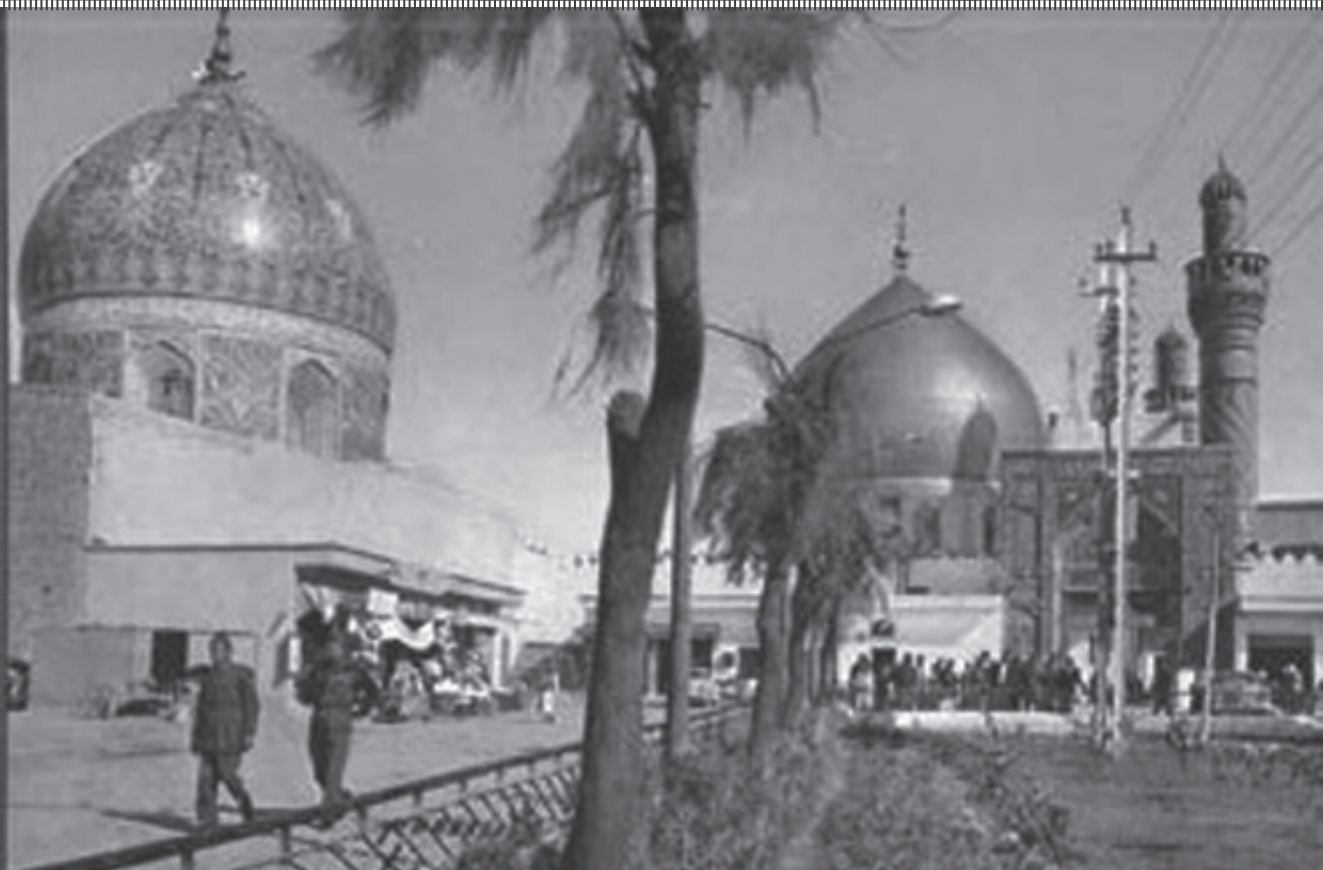
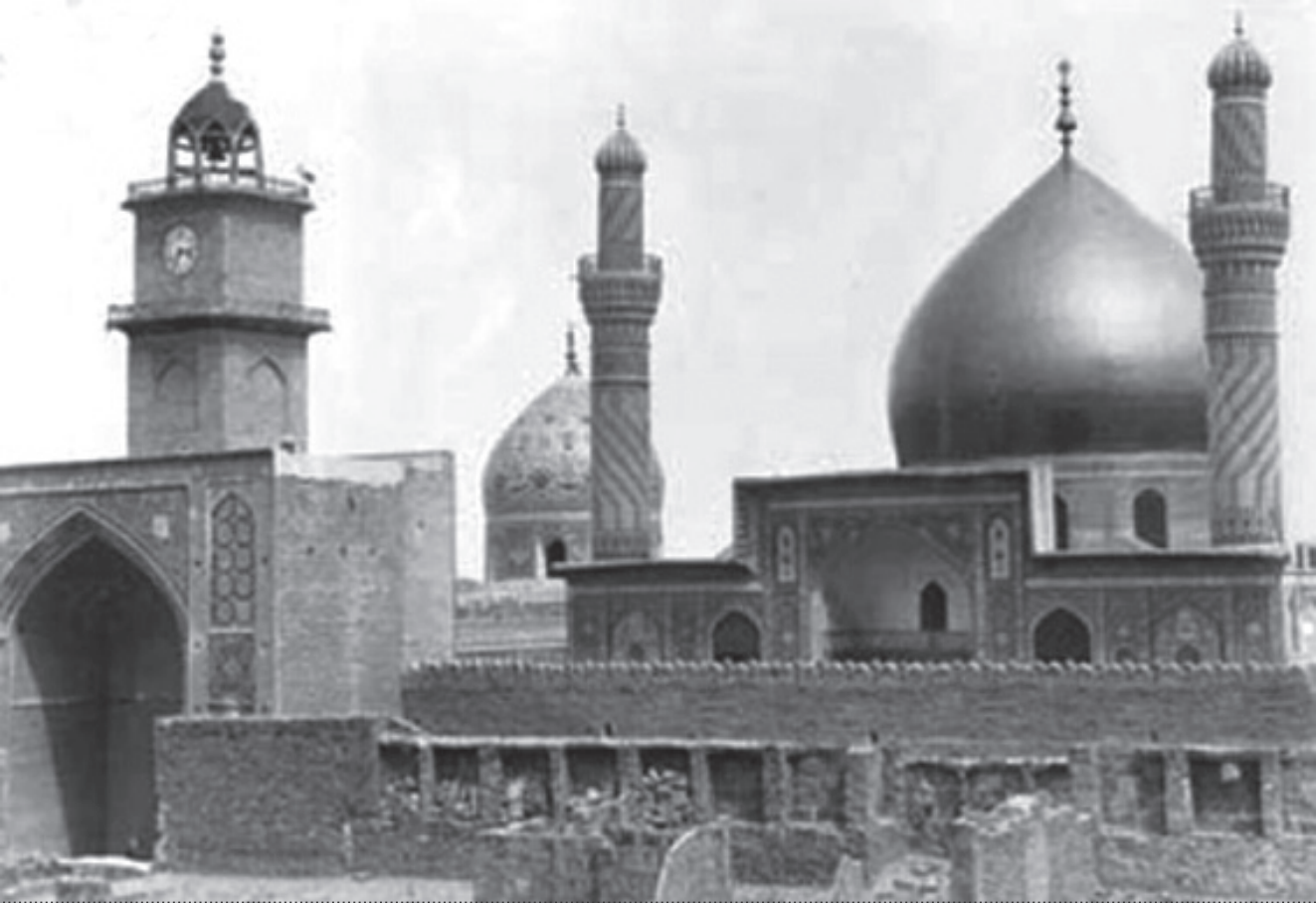
پدرم شیخ طوسی، از ابو محمد فحام، از محمد بن احمد هاشمی، از عمومی پدرش عیسی بن احمد بن عیسی نقل کرد که روزی امام علی بن محمد علیهم السلام فرمود: «ای ابو موسی! مرا به زور به سامراء آوردند و اگر از آن بیرون رفتم، با اکراه و اجبار خواهد بود.» عرض کردم: چرا مولای من؟ فرمود: «چون شهری است با هوای پاکیزه، و آبی خوش گوار و بیماری اندک.»^۱

با ورود امام به سامراء خانه ای برای آن حضرت خریداری شد. صاحب خانه مردی نصرانی به نام «دلیل بن یعقوب» بود. امام با خانواده اش که از مدینه همراه ایشان به سامراء آمده بودند، در آن خانه ساکن شدند، بی آن که مردم آن عصر پی ببرند این واقعه به ظاهر کوچک به زودی تاریخ سامراء را دگرگون می سازد و مردم به آن جا روی خواهند آورد و با سکونت در آن شهر، آن را آباد می کنند و به شهری بزرگ و معروف تبدیل می شود. از آن روز به بعد، خانه امام هادی علیهم السلام به عنوان مقدس ترین مکان، مرکز توجه شهر سامراء بود و این تقدس به تمام شهر سرایت می کرد. اندک اندک اطراف خانه امام خانه هایی ساخته شد و مغازه هایی شکل گرفت و راهها و گذرهایی ایجاد شد تا مردم در میان نعمت های مادی و معنوی خداوند زندگی کنند.

پس از گذشت سال‌های متمادی، خانه‌های شهر سامراء که در آن زمان پایتخت بنی‌عباس بود، با آن‌همه شکوه و عظمت و زیبایی روبه‌ویرانی نهاد و شهری که روزگاری با قصرها و خانه‌های پر از رفاه و آسایش و نعمتش، بزرگ‌ترین و پر رونق‌ترین شهرهای آن عصر به شمار می‌آمد، مضمحل گردید و به ویرانه‌ها و پشته‌های خاک تبدیل شد؛ اما آن خانه ساده، ولی آکنده از نور و عظمت و آثار اهل بیت نبوت علیهم‌السلام اگر چه با آن قصرها و کاخ‌های عظیم قابل مقایسه نبود، توانست همه آن شکوه ظاهری را از میان ببرد و پس از گذشت قرن‌ها باقی بماند و باعث آبادانی و عمران و گسترش حیات معنوی در سامراء و پیرامون آن شود. در ادامه، مراحل ساخت و بازسازی و توسعه این خانه مقدس را مرور می‌کنیم.^۲

۱. پس از شهادت امام ابوالحسن علی بن محمد هادی علیه‌السلام به سبب زهری که «معتز» حاکم عباسی در سوم رجب ۲۵۴هـ / ۸۶۸م به ایشان خوراند، آن حضرت را در صحن خانه‌اش یا در یکی از اتاق‌های خانه به خاک سپردند. امام در هنگام وفات ۴۲ سال داشتند و فرزندان امام حسن عسکری علیه‌السلام ۲۲ ساله بود؛ چون در سال ۲۳۲هـ به دنیا آمده و در چهار سالگی با پدر بزرگوارش به سامراء کوچ کرده بود. دوران تبعید امام هادی علیه‌السلام به همراه خانواده در این خانه سپری شد که ۱۸ سال به طول انجامید. در هشتم ربیع الاول ۲۶۰هـ / ۸۷۳م امام حسن عسکری علیه‌السلام با دسیسه «معتد» خلیفه عباسی مسموم گردید و به شهادت رسید و در کنار پدر بزرگوارش در همان خانه مدفون شد. امام عسکری علیه‌السلام به مدت ۲۳ سال و چند ماه در آن خانه زندگی کرد. می‌توان خاکسپاری آن دو امام در این خانه را آغاز ساخت و عمارت حرم عسکرین دانست که پیش از تخریب و بازسازی و تبدیل به مسجدی با رواق‌های متعدد و صحن و دیوارها، زیارتگاهی برای دوستداران اهل بیت علیهم‌السلام بوده است.

۲. در همان سال، بانو نرجس علیها‌السلام، مادر امام مهدی (عج) از دنیا رفت. حضرت مهدی در ۱۵ شعبان ۲۵۵ هجری در همان خانه به دنیا آمد و تعدادی از یاران امام حسن عسکری علیه‌السلام او را در سرداب آن خانه ملاقات کردند. از این رو سرداب ویژگی خاصی یافت؛ چون یادآور ولادت مهدی (عج) و زندگی سراسر نور سه تن از ائمه علیهم‌السلام در خانه مقدس امام هادی علیه‌السلام می‌باشد. بیکر نرجس خاتون را در پشت سر دو امام به فاصله اندکی به خاک سپردند. همچنین در ۸۸۷هـ / ۲۷۴م دختر امام جواد علیه‌السلام، بانو حکیمه علیها‌السلام رحلت کرد و در جوار برادرش

دفن شد. پس از آن، هر کس از این خاندان که رحلت کرد، همچون سیده سوسن (حدیث و حدیثه نیز گفته‌اند) مادر امام عسکری علیه السلام و حسین و فرزند امام هادی علیه السلام و ابوهاشم جعفری، داوود بن قاسم و فرزندش جعفر، همه در خانه امامین عسکریین علیه السلام به خاک سپرده شدند؛ بعضی در کنار آن دو امام و بعضی اندکی دورتر از آنها.

۳. در ۲۸۰هـ / ۸۹۳م یعنی پس از به خلافت رسیدن معتضد بالله، وی سپاهی ویژه را مأمور دستگیری امام مهدی (عج) و انتقال ایشان به بغداد کرد. امام با توسل به معجزه‌ای، خود را از جنگ آنان رهایی بخشید و پس از آن، دیگر خانه امام هادی علیه السلام خالی از سکنه شد و تا مرگ معتضد در سال ۲۸۹ هجری در آن بسته ماند. این واقعه جای تأمل دارد؛ چرا که حضرت امام مهدی علیه السلام در این مدت، در غیبت صغری (۲۶۰-۳۲۹هـ) به سر می‌برد و طبیعتاً جز چهار نایب خاص، کسی حتی شیعیان از مکان ایشان آگاه نبود و ارتباط نداشت. با این همه اگر این نقل درست باشد، شاید بتوان گفت که خانه امام هادی علیه السلام پس از خروج صاحب‌الزمان (عج) مدفن امامین عسکریین علیه السلام قرار گرفت و آن‌گاه مؤمنان آن‌جا را همچون مرقد دیگر ائمه علیهم السلام زیارتگاه خود ساختند.

۴. در ۲۸۹هـ / ۹۰۲م پس از مرگ معتضد عباسی، بر دیوار خانه امام هادی علیه السلام پنجره‌ای نصب کردند که رهگذران از طریق آن به قبور داخل خانه مشرف می‌شدند و بعضی شیعیان و دوستان آن از پشت آن پنجره، دو امام خود را زیارت می‌کردند. می‌توان گفت که این پنجره اولین روزنی بود که زائران از آن به قبور شریف در خانه می‌نگریستند و توفیق زیارت می‌یافتند.

۵. به مدت ۴۵ سال خانه امام بدون هیچ اصلاح و تعمیر به حال خود باقی ماند. از آن‌جا که در این زمان، دیگر سامراء از سکنه خالی شده بود، می‌بایست کسانی از اهالی باشاهمت و اخلاص و ولایت بغداد، آن روضه مقدس را سر و سامان می‌دادند و عهده دار امور آن می‌شدند و از زائران دستگیری و حمایت می‌کردند. این افراد در مناسبت‌های مختلف قافله‌ها را نظم و ترتیب می‌دادند و زائران را تا سامراء همراهی می‌کردند و آن‌گاه به بغداد بازمی‌گرداندند.

۶. در ۳۳۲هـ / ۹۴۵م ناصرالدوله حمدانی، حسن بن ابی‌الهی‌جاء عبدالله بن حمدان تغلبی (متوفای ۳۵۸هـ / ۹۶۹م) که حاکم موصل و اطراف آن بود و برادر بزرگ سیف‌الدوله

حمدانی، و منصب امیرالامرای را داشت، خانه امام هادی علیه السلام را از نو بنا کرد و قبور دو امام را بالا آورد و با پرده‌هایی پوشاند و گنبدی کوچک روی قبرها ساخت و گرداگرد سامراء را دیواری کشید تا ساکنان و زائران در امان باشند. نیز در اطراف خانه امام هادی علیه السلام خانه‌هایی ساخت و عده‌ای را در آنها ساکن گردانید.

۷. در ۳۳۷هـ / ۹۴۹م معزالدوله بویه، ابوالحسن احمد بن بویه بن فناخسرو (متوفای سال ۳۵۶هـ / ۹۶۷م) هنگام ورود به سامراء، پس از کامل کردن عمارت حمدانی، ساختمانی به شکل مزار روی قبرها ساخت و هیأت سازه‌های پیشین را تغییر داد. سپس ستون‌هایی برپا کرد و گنبد روی قبرها و سرداب خانه را تعمیر نمود و صندوقی چوبین روی قبرها گذاشت و حوض خانه را که به سبب برداشت خاک تبرک از آن به دست مردم، به گودالی بزرگ تبدیل شده بود، با خاک پر کرد. تبرک جستن مردم به خاک آن حوض به این سبب بود که امام عسکری علیه السلام گاه با آب آن وضو می‌گرفته است. معزالدوله همچنین صحن خانه و دیوار آن را تجدید بنا کرد و در این بازسازی‌ها هزینه‌های هنگفتی صرف نمود. وی همچنین برای حرم و خدمتکاران و منشی‌ها حقوق ماهیانه مشخص کرد تا به امور حرم رسیدگی کنند و به زائران خدمات ارائه دهند.

۸. در ۳۶۸هـ / ۹۷۹م عضدالدوله بویه، ابوشجاع فناخسرو بن حسن بن بویه دیلمی (متوفای ۳۷۲هـ / ۹۸۳م) که در بغداد از دنیا رفت و در نجف اشرف مدفون گردیده، به زیارت سامراء رفت و دستور داد تا پیرامون قبور را با چوب‌های ساج حصار کشی کنند. وی صحن حرم را وسعت داد و رواق‌ها را تعمیر و بازسازی کرد و روی دو ضریح را با دیباج پوشاند. نیز دیواری برای مرقد برپا کرد. عضدالدوله اولین کسی بود که قبر امام علی بن ابی‌طالب علیه السلام را نیز در پشت کوفه، در نجف اشرف آشکار نمود.

۹. در ۴۰۷هـ / ۱۰۱۷م آتش سوزی در بعضی اطراف مرقد مطهر روی داد که البته خسارت چندانی به بار نیارود.

۱۰. در ۴۴۵هـ / ۱۰۵۳م امیر ترک ابوالحارث ارسلان بن عبدالله بساسیری (متوفای ۴۵۱هـ / ۱۰۶۰م) که از ممالیک بنی‌بویه بود، بغداد را ترک گفت و در تکریت ساکن شد. وی دستور داد تا مرقد شریف امامین عسکریین علیه السلام را آن‌گونه که لایق آن دو بزرگوار است، بازسازی

کنند. پس گنبد و دو ضریح را از نو ساخت و دو صندوق از چوب ساج تهیه کرد و روی قبرها گذاشت و انارک‌های چهار طرفش را از طلا قرار داد و این نخستین شیء طلائی بود که به حرم عسکریین علیهم‌السلام هدیه شد.

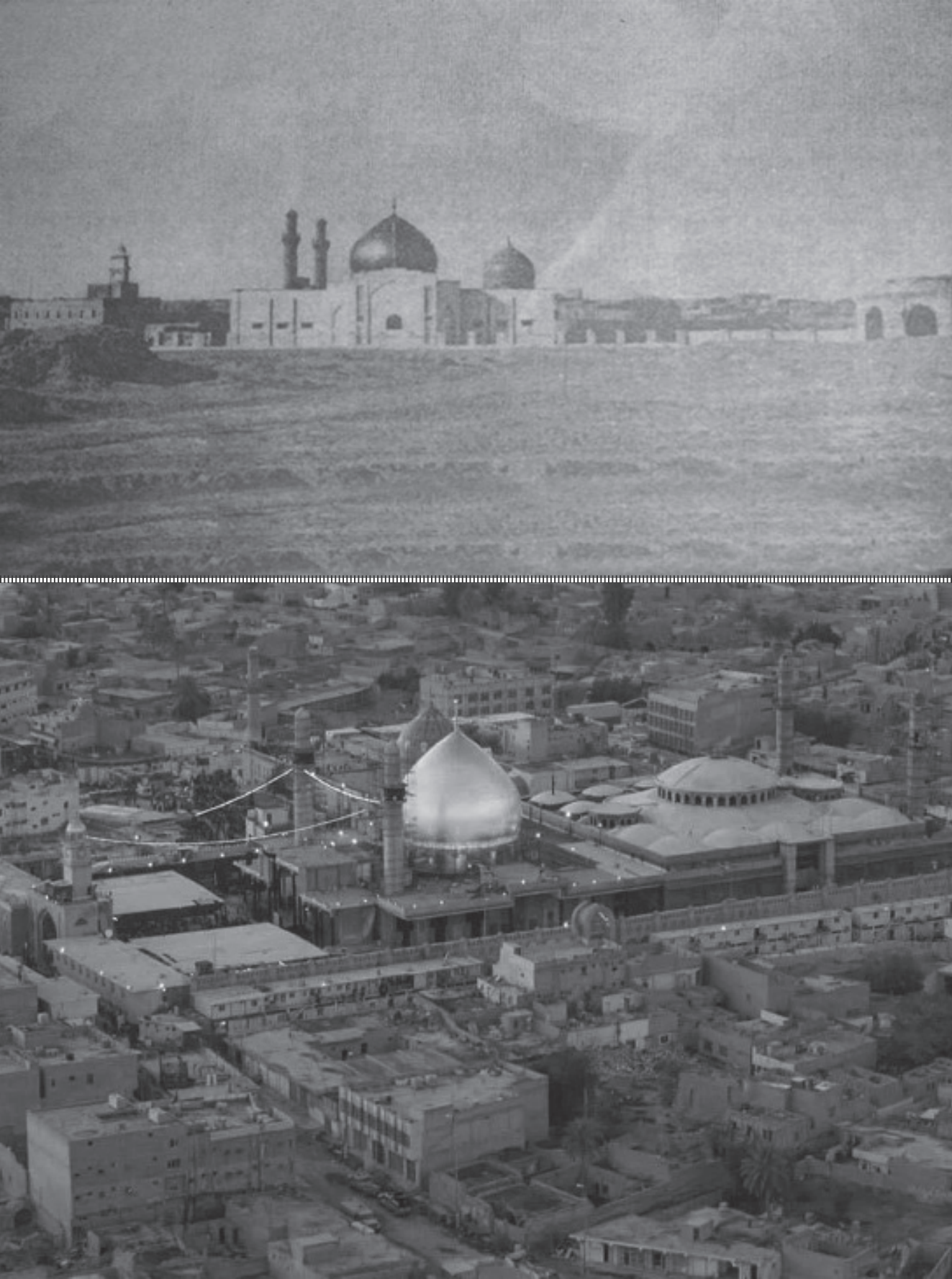
۱۱. در ۴۹۵هـ / ۱۱۰۲م پادشاه برکیا روق بن ملک‌شاه سلجوقی ابوالمظفر رکن‌الدین، چهارمین سلطان سلجوقی (متوفای ۴۹۸هـ / ۱۱۰۴م) وزیر خود مجدالدوله را ملزم ساخت که مرقد امامین عسکریین علیهم‌السلام را اصلاح و تعمیر کند. وزیر دست به کار شد و دیوار پیرامون مرقد را از نو برپا کرد و همه درهای روضه مقدس را از بهترین و مرغوب‌ترین چوب‌ها قرار داد و گنبد و رواق و صحن را بازسازی نمود.

۱۲. در ۶۰۶هـ / ۱۲۱۰م ابوالعباس ناصرالدین لله احمد بن المستضیء بامرالله حسن بن مستنجه عباسی (متوفای ۶۲۲هـ / ۱۲۲۵م) گنبد بالای قبور را بار دیگر تعمیر نمود و دیوارهای داخلی حرم را تزئین و آئینه کاری کرد و دو گلدسته برای آن ساخت و بنای سرداب‌خانه را تجدید کرد و نام چهارده معصوم علیهم‌السلام را روی دری چوبین نوشت و آن را در محلی در انتهای سرداب که روزی حوض آب بود و برای وضو یا استحمام استفاده می‌شد، نصب کرد. روی سمت بیرونی این در نیز آیاتی از قرآن و نام ناصر لدین الله نوشته شده است. این در چوبی که آثار حریق برآن دیده می‌شود، اکنون نیز موجود است.

۱۳. در ۶۳۹هـ / ۱۲۴۲م وقتی ابوالحارث ارسلان بن عبدالله بساسیری بر بغداد مسلط گردید، به بازسازی و بنای مرقد امامین عسکریین علیهم‌السلام پرداخت و دو صندوق چوبی روی ضریح دو امام قرار داد.

۱۴. در ۶۴۰هـ / ۱۲۴۳م در داخل روضه مقدس آتش‌سوزی روی داد و فرش‌ها و صندوق‌های اهدایی بساسیری در آتش سوخت. از این رو خلیفه مستنصر بالله عباسی منصور بن محمد ظاهر بن ناصر لدین الله (متوفای ۶۴۰هـ / ۱۲۴۳م) فرمان داد تا صندوق‌های سوخته را با صندوق‌های ساخته شده از چوب ساج عوض کنند و بنای حرم مطهر و حصارهای اطرافش را از نو بسازند و آثار آتش‌سوزی را از بین ببرند. مستنصر، سیدجمال‌الدین احمد بن کاووس را مأمور کرد تا بر عملیات بازسازی و تعمیر حرم نظارت نماید و مراقب کارها باشد.

۱۵. در ۷۵۰هـ/ ۱۳۴۹م امیر ابو ایس شیخ حسن بزرگ جلائری^۳ (متوفای ۷۵۷هـ/ ۱۳۵۶م) عهده‌دار تزئین و آراستن ضریح شد و گنبد و خانه امام هادی علیه السلام را از نو بنا کرد و روبه‌روی مرقد شریف سالی ساخت و آن‌گاه فرمان داد تا مقبره‌های درون صحن را به جای دیگری منتقل کنند و از آن پس مردم مردگان خود را در گورستان بیرون شهر به خاک بسپارند. وی خدمات فراوانی در حرم مطهر عسکریین علیهم السلام انجام داد.

۱۶. در ۱۱۰۶هـ/ ۱۶۹۴م بر اثر اهمال کاری خادمین حرم در نصب و مراقبت از چراغ‌ها، حرم دچار آتش‌سوزی شد و پاره‌ای از فرش‌ها در آتش سوخت و دو صندوق روی قبرها نیز آسیب دید. چون خبر آتش‌سوزی به شاه‌حسین بن سلیمان صفوی^۴ (متوفای ۱۱۴۲هـ/ ۱۷۳۰م) آخرین سلطان سلسله صفویه رسید، به فرمان او چهار صندوق بسیار زیبا و مرصع ساختند؛ دو صندوق برای ضریح امامین عسکریین علیهم السلام و دو صندوق برای قبر نرجس‌خاتون و حکیمه دختر امام جواد علیه السلام. همچنین پنجره‌ای فولادی برای روی صندوق‌ها ساخته شد. سلطان صفوی بنای حرم را محکم‌کاری کرد و داخل حرم را با چوب‌های ساج تزئین نمود و زمین مرقد را با سنگ مرمر مفروش ساخت. سلطان به عده‌ای از علما و بزرگان ایرانی دستور داد تا صندوق‌ها و ضریح و هدایای شاهی را تا سامراء همراهی کنند و به عملیات نصب نظارت نمایند. روز ورود هیأت ایرانی، روزی بزرگ و به یادماندنی بود و نام شاه سلطان حسین، بالای درب فولادی نقش بسته بود.

۱۷. در ۱۲۰۰هـ/ ۱۷۸۶م یکی از امرای خوی در آذربایجان به نام «احمدخان دنبلی» بازسازی حرم مطهر امامین عسکریین علیهم السلام را بر عهده گرفت و یکی از عالمان و افاضل آن روزگار یعنی میرزا محمد رفیع مأمور شد تا بر هزینه‌ها و امور مربوط به ساخت و تعمیر حرم اشراف داشته باشد و پس از برآورد هزینه‌ها روضه مقدس و سرداب را با سنگ خارا و مرمر بازسازی کند. سرداب در سمت قبله یک در داشت که زائران پس از زیارت مرقد عسکریین علیهم السلام از طریق راه‌پله‌ای پایین می‌رفتند و پس از گذر از راهروی تنگ، از آن در وارد سرداب می‌شدند. در ۱۲۰۲هـ/ ۱۷۸۸م این درب را خراب کردند و درب دیگری از سمت شمال به سرداب گشودند و درهای چوبی را نیز تعویض کردند و در نتیجه، ساختمان حرم شامل رواق و ایوان و صحن شد. دیوارهای حرم را نیز بازسازی کردند و این ملاحظه نیز

وجود داشت که ساختمان حرم عسکرین علیه السلام به شکلی باشد که مرقد آن روز امام علی علیه السلام در نجف اشرف را به یادها بیاورد. در ساخت و سازهای جدید، صحن جدید و یک رواق که به سرداب منتهی می‌شد، بنا گردید. روضه مقدس به بهترین شکل و با استفاده از جدیدترین دستاوردهای هنر معماری ساخته و تعمیر گردید. دو ضریح نیز برای قبور نرجس خاتون و حکیمه خاتون ساخته شد. این بازسازی گسترده، هزینه‌ای زیاد در پی داشت؛ اما حوادث روزگار امیراحمدخان دنبلی را مهلت نداد و وی در همان سال بازسازی کشته شد و پیکرش را در رواق حرم سامراء به خاک سپردند.

۱۸. پس از احمدخان، فرزندش حسین قلی خان (متوفای ۱۲۰۷هـ / ۱۷۹۳م) امور بازسازی حرم را بر عهده گرفت و کارهای نیمه‌تمام پدر را به خوبی به پایان رساند. کار ساخت سالن درها را تکمیل کرد و مسجد سرداب را با نقش و نگارها تزئین نمود و روی ستون‌های سرداب آیات قرآن را نقش کرد. نیز گنبد را با کاشی‌های آبی معرق زینت بخشید و در کنار قبر پدرش در رواق، قبری برای خود آماده ساخت و چون از دنیا رفت، او را در همان قبر دفن کردند.

۱۹. برنامه تعمیر و بازسازی حرم، پس از مرگ حسین قلی خان، توسط میرزا محمد رفیع و پرداخت هزینه‌ها از طرف او، در سال ۱۲۲۵هـ / ۱۸۱۰م به پایان رسید.

۲۰. در ۱۲۸۵هـ / ۱۸۶۸م ناصرالدین شاه قاجار (متوفای ۱۳۱۳هـ / ۱۸۹۶م) دستور تعمیر و تجدید بنای حرم مطهر عسکرین علیه السلام را داد. پس زمین حرم را با آجرهای سبز که از ایران آورده بودند، فرش کردند و ضریح فولادی را با ضریح نقره‌ای با تاج طلا تعویض نموده، رواق و سالن و صحن را نیز با مرمر سنگ فرش کردند و درها نیز جایگزین شد. دیواری را که احمدخان دنبلی ساخته بود، ویران کردند و بعضی گوشه‌های صحن را که شکسته و تخریب شده بود، اصلاح نمودند و برای نخستین بار گنبد نورانی حرم و اطراف مناره‌ها با لایه‌ای از طلا پوشانده شد. بالای در اصلی صحن، روی دیوار، ساعتی نصب کردند که اکنون نیز وجود دارد. ظاهراً این تعمیر آخرین بازسازی اساسی در مرقد امامین عسکرین علیه السلام بود. در هربار تعمیر و توسعه، حرم مطهر زیبایی و جلوه و رونق بیشتری می‌یافت و در نهایت، حرم مطهر به شکوه و جلال و وسعتی رسید که امروز می‌بینیم و مایه افتخار و مباهات شیعیان است.

۲۱. در ۱۲۸۷هـ / ۱۸۷۰م ناصرالدین شاه به زیارت عتبات مقدسه در نجف اشرف و کربلا و سامراء رفت. در این سفر، وی هدایا و اموال بسیاری که نوع و مقدار آن معلوم نیست، همراه خود داشت و به امامین عسکریین علیهما السلام در سامراء پیشکش نمود. پس از این زیارت، بعضی اصلاحات و کارهای خدماتی مانند: تعویض درهای حرم، نقره کاری و طلاکاری ضریح و طرح توسعه اطراف صحن شریف انجام شد.

۲۲. در ۱۳۴۱هـ / ۱۹۲۳م در دوره حکومت فیصل اول بر عراق، طرح تعریض راه‌های اطراف صحن و کوچه‌های پیرامون حرم به انجام رسید.

۲۳. در ۱۳۴۳هـ / ۱۹۲۵م آبرسانی به صحن مطهر با کار گذاشتن لوله‌های آب، صورت گرفت و وضوخانه و دستشویی ساخته شد تا در روزها و مناسبت‌هایی که زائران فوج فوج وارد سامراء می‌شوند و به زیارت می‌آیند، در آسایش باشند و به راحتی به اعمال و عبادات خود برسند.

۲۴. در ۱۳۴۹هـ / ۱۹۳۱م یک موتور برق دیزلی برای تأمین روشنایی حرم تهیه کردند و این اولین باری بود که روضه مقدس با برق روشن و نورانی می‌شد و چلچراغ‌ها فضای معنوی آن را با نور خود زیبایی و شکوه خاص می‌بخشیدند.

۲۵. در ۱۳۵۲هـ / ۱۹۳۳م در عهد حکومت غازی اول (متوفای ۱۳۵۸ق) وی صحن شریف را تا اندازه‌ای وسعت بخشید.

۲۶. در ۱۳۵۹هـ / ۱۹۴۰م در عهد حکومت ملک فیصل ثانی بن ملک غازی اول بن ملک فیصل اول (۱۹۳۳ - ۱۹۵۸م) که در جریان کودتایی که به سرنگونی وی و استقرار حکومت جمهوری در عراق شد، از دنیا رفت، بعضی اصلاحات و تعمیرات اندک صورت گرفت و خیابان‌های اطراف حرم شریف توسعه یافت.

۲۷. در ۱۳۶۰هـ / ۱۹۴۱م ضریح نقره‌ای امام حسین علیه السلام از کربلا به سامراء منتقل شد تا روی قبور امامین عسکریین علیهما السلام که ترمیم و اصلاح شده بود، قرار گیرد. در ۱۳۶۷هـ / ۱۹۴۸م محمد صنیع خاتم دو صندوق روی قبرها را مرمت و بازسازی کرد.

۲۸. در ۱۳۸۱هـ / ۱۹۶۱م ضریحی نقره‌ای و طلاکاری شده، روی قبر امامین عسکریین علیهما السلام نصب گردید. این ضریح تا پیش از انفجاری که در تاریخ ۲۰۰۶/۲/۲۲ در حرم مطهر به وقوع

پیوست و منجر به تخریب بخش بزرگی از حرم و رواق‌ها و گنبد شریف شد، باقی بود. این ضریح با سرمایه عده‌ای از معاریف عراقی و ایرانی و به همت شیخ محمدحسین مؤید و حاج علی کهربائی و دیگران ساخته و آماده شده بود. این ضریح ۳ متر عرض، و ۶ متر طول و ۲/۵۰ متر ارتفاع داشت.

۲۹. در ۱۳۸۶هـ / ۱۹۶۶م همه زمین حرم به جز رواق‌ها با فرش‌ها و قالیچه‌های گران‌قیمت هدایی مفروش گردید. بعضی بازرگانان مؤمن ایرانی و عراقی آن فرش‌ها را به آستان مقدس امامین عسکریین (علیهم‌السلام) اهدا کردند و این با همت حاج محمدرضا لطفی در تهران و شیخ محمدحسین مؤید در کاظمین به انجام رسید.

پی‌نوشت‌ها

۱. میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۷، ص ۲۵؛ محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۶، ص ۴۱، ح ۶؛ شیخ طوسی، الامالی، ج ۱، ص ۲۸۷؛ سید هاشم بحرانی، مدینه المعاجز، ص ۴۶، طبری، دلائل الامامه، ص ۱۸.
۲. این مطالب تاریخی از مصادر و منابع ذیل استخراج شده است: المنتظم فی تاریخ الامم والملوک (ابن جوزی)، المسجد المسبوک (ملک الاشرف غسانی)، سفرنامه ابن جبیر، کتاب الحوادث (که به غلط آن را به ابن القفطی نسبت می‌دهند و در واقع مؤلف آن شناخته شده نیست)، موسوعة العتبات المقدسه (جعفر الخلیلی)، تاریخ العراق بین احتلالین (عباس عزوای)، مزارات اهل البیت و تاریخها (سید محمدحسین جلالی)، الامام الحسن العسکری من المهد الی اللحد (سید محمدکاظم قزوینی)، الاعلام (خیرالدین زرکلی)، تاریخ التمدن الاسلامی (جرجی زیدان)، الکشکول المبوب (حاج حسین شاکری).
۳. بزرگ خاندان جلاتریه که بین سال‌های ۷۳۹ تا ۸۱۴هـ / ۱۳۳۹ تا ۱۴۱۱م حاکم عراق بود و بغداد را پایتخت حکومت خود قرار داد و آن‌گاه دامنه نفوذ خود را تا تبریز و آذربایجان و دیاربکر گستراند. وی از نژاد مغول و از طایفه‌ای است که بنیان‌گذار آن شخصیت مورد بحث یعنی شیخ حسن بزرگ، ملقب به «اولوس‌بک» بود. ایلیخان ابوسعید او را والی آسیای صغیر قرار داد، اما وی در سال ۱۳۳۹م حکومت خودمختار اعلام کرد.
۴. وی به شاه سلطان حسین معروف است. هنگام دست یافتن افاغنه به ریاست محمود افغان بر پایتخت دولت صفویه یعنی اصفهان، در سال ۱۱۳۵هـ / ۱۷۲۲م، از تخت شاهی به زیر کشیده شد و به زندان افتاد و در تاریخی که یادآور شدیم، در زندان کشته شد. از این رو در واقع سلطان حسین را باید آخرین شاه صفویه دانست. با این‌که پس از او فرزندش طهماسب ثانی بر تخت نشست و بعد از شاه عباس دوم به شاهی رسید. اما این دو نفر اسم شاه را داشتند و عملاً هیچ‌کاره بودند. برای اطلاع بیشتر رک: فرهنگ فارسی (دکتر معین)، ج ۵، ص ۴۶۲ و ۱۰۰۶ بخش اعلام.